

Een gouden plaatje versierd met Garoeda, koning der vogels

• PAULINE LUNSINGH SCHEURLEER •

Een van de grote problemen van de studie van de hindoe-boeddhistische kunst van Indonesië (8ste-15de eeuw) is dat er heel weinig houvast is om beeldhouwwerk en voorwerpen van kunstnijverheid aan een plaats of tijd van ontstaan toe te schrijven. De stukken bevinden zich zelden of nooit in hun oorspronkelijke omgeving. Hierdoor is bovendien hun functie lang niet altijd duidelijk. Ze zijn zelden gedateerd, nooit gesigneerd. Er zijn geen kunsthistorische scholen of ontwikkelingen bekend. Op grond van gedateerde oorkonden die door vorsten werden uitgevaardigd en op stenen en koperen platen gegraveerd, zijn er twee overkoepelende periodes vastgesteld die genoemd worden naar het gebied waar het centrum van de macht zich bevond: de Midden-Javaanse periode (8ste eeuw-circa 930) en de Oost-Javaanse periode (circa 930-15de eeuw). Meestal is het niet mogelijk een los gevonden beeld of voorwerp nader te bepalen dan binnen een van deze twee periodes. Hier wil ik een poging doen een bijzonder voorwerp dat zich sedert 1973 in het Rijksmuseum bevindt, een preciezer datum van vervaardiging toe te kennen en de functie te achterhalen: een kunsthistorische exercitie op weerbarstig materiaal.

Deze nadere bepaling kan alleen door stijlvergelijking, een traditionele

Afb. 1
Gouden plaatje met een voorstelling van Garoeda en een eenogige kala-kop. Rijksmuseum, Amsterdam (inv.nr. AK-MAK-1227).

Afb. 2
Achterzijde van het plaatje van afb. 1

kunsthistorische methode die nog te weinig is toegepast op de hindoe-boeddhistische kunst van Indonesië. Was het vaker gedaan, de stand van de wetenschap zou er anders hebben uitgezien. Deze bijdrage is bedoeld om kunsthistorische methoden op deze kunst te stimuleren en is daarom opgedragen aan Jan Piet Filedt Kok, een doorgewinterde kunsthistoricus. Al op 14-jarige leeftijd ontmaskerde hij de reproducties van Rembrandt's etsen waarvan het toen in de studiezaal van het Rijksprentenkabinet de gewoonte was ze aan niet-kunsthistorische bezoekers ter bezichtiging voor te leggen, als 'niet oorspronkelijk'. Kruisingen van wegen noemt hij consequent 'kruisigingen', ongeacht de aanwezigheid van Christusbeelden. Hij heeft dan ook 'kunsthistoricus' als beroep in zijn paspoort staan.

De voorstelling

Het voorwerp dat het onderwerp van deze bijdrage is, is een bladvormig gouden plaatje van 4,8 x 2,5 cm. (afb. 1 en 2), waarin een voorstelling is gedreven.¹ Deze voorstelling bestaat uit twee elementen boven elkaar. Het onderste en grootste element is een uit mens en vogel samengesteld wezen. Vogelkop en -poten worden van opzij gezien, terwijl het menselijke bovenlichaam frontaal is weergegeven. De

kop is hoofdzakelijk die van een vogel, maar van een ongebruikelijke soort. De grote, opengesperde sneb is naar links gericht, en het zichtbare oog, onder een borstelige wenkbrauw, puilt uit. De naar achteren gekamde dikke haardos eindigt in een grote krul, en wordt door een band van het voorhoofd weggehouden. Boven het oor is een sieraad bevestigd dat in een liggende S-vorm naar achteren buigt. De poten zijn gebogen, het rechterbeen naar voren en het linker meer naar achteren. Ze lopen uit in vogelklauwen, alleen het linker is zichtbaar. Deze houding geeft al aan dat het wezen aan het vliegen is. Bovendien heeft het breed uitgeslagen vleugels. Zijn rechter hand is gebald en met zijn linkerhand houdt het een lang voorwerp bij een uiteinde vast terwijl het op zijn onderarm laat rusten. Jammer genoeg is dit voorwerp niet te identificeren.² Het gaat hier om de machtige zonnearend Garoeda, koning der vogels. Hij scheert door het luchtruim.

De geschiedenis van Garoeda wordt verteld in het Oud-Javaanse epos *Adiparwa* (het Boek van het Begin), waarvan ik de feiten die hier van belang zijn, navertel.³ Toen Garoeda uit het ei kwam, vervulde zijn luister het luchtruim. De goden dachten daarom dat het einde van de wereld in aantocht was. De vuurgod Agni verklaarde echter, dat Garoeda's luister gelijk was aan de zijne. Daarop verheerlijkten de goden Garoeda. Voor zijn geboorte was zijn moeder Winata door bedrog tot slavin gemaakt van haar eigen zuster Kadroe, die de moeder is van de slangen. Daarom moest Garoeda aan elke wens van zijn slangenvenn gehoor geven en hen steeds naar andere plekken op aarde vervoeren. Moe van dit gezeul, vroeg hij hun wat de losprijs voor zijn moeder zou zijn. De slangen antwoordden dat het levenselixer was dat in bezit is van de goden. Garoeda ging op weg naar de Somaberg waar het levenselixer in een grot bewaakt werd door een

razendsnel draaiend rad, bezet met vlijmscherpe messen en door twee immer wakende slangen. Net als zijn geboorte, ging ook zijn tocht naar de Somaberg gepaard met wonderlijke natuurverschijnselen, zoals bliksem, meteoren, bloedregen en het verwelken van de eeuwig verse bloemkransen der goden. Dit waren voortekenen voor een gebeurtenis die de wereldorde in beroering brengt. Door zijn grote macht en slimheid wist Garoeda alle hindernissen te overmeesteren en het elixer te stelen. Toen hij er met de pot nectar vandoor wilde gaan, traden Wishnoe, de god die de wereldorde in stand houdt, en Indra, de koning der goden, hem in de weg. Wishnoe stelde voor Garoeda een gunst te verlenen. Maar Garoeda riposteerde dat hij machtiger was gebleken dan de goden, en dat het daarom aan hem was een gunst te verlenen. Hierop verzocht Wishnoe Garoeda zijn rijdier te worden. Zo werd Garoeda de drager van Wishnoe. Indra had als verzoek dat Garoeda de nectar niet aan de slangen zou geven. Garoeda willigde ook dat verzoek in, maar pas nadat hij het als losprijs had gebruikt. Hij zette daarom de pot bij zijn neven neer met de boodschap dat zij zich dienden te reinigen voordat ze het elixer konden nuttigen. Daarop gingen alle slangen tegelijk baden, uit angst dat er een eerder zou zijn. Terwijl ze dat deden, nam Indra de pot weg en zo was het levenselixer weer terug bij de goden. Hiermee bevrijdde Garoeda zijn moeder uit de slavernij en werd hij de overwinnaar van de slangen.

De belangrijkste eigenschappen van Garoeda zijn: hij is tegenvoeter en aartsvijand van de slangen, hij is overaard van het levenselixer en hij is het rijdier van de god Wishnoe. In deze hoedanigheden wordt hij meestal voorgesteld. Als vijand van de slangen draagt hij ze als sieraad, of in zijn klauwen. Als rijdier draagt hij Wishnoe op de schouders of versiert Wishnoe's sokkel. Hij heeft beide handen

als een atlant omhoog, of samengevouwen voor de borst in eerbiedige begroeting. Als veroveraar van het levenselixer komt hij alleen in de Oost-Javaanse periode voor, met de speciale pot waarin de drank bewaard wordt.⁴ In de Midden- zowel als de Oost-Javaanse periode vormt hij, passend bij zijn vurig karakter, de versiering van lampen.⁵ Alleen in de Oost-Javaanse periode siert hij de top van handbellen en hangklokken, waarvan de klank, evenals zijn luister, het heelal vervult.⁶ Alleen in de Oost-Javaanse periode komt hij voor als spuiersbeeld van heilige badplaatsen.⁷ Verder is zijn geschiedenis uitgebeeld op drie Oost-Javaanse tempels, Kidal (circa midden 13de eeuw, maar zie hieronder), Kedaton van circa 1370, en Soekoeih uit de eerste helft van de 15de eeuw.⁸ Ten slotte is het enige andere gouden voorwerp waarop Garoeda is afgebeeld, Oost-Javaans (afb. 3). De manier waarop de vogel op dit driedelig sieraad van 38,5 cm hoog is uitgebeeld,

geeft dit aan. Hij is frontaal voorgesteld met wijd uitgespreide vleugels. Hij steekt zijn scherpe, opengesperde snavel met krullende tong vooruit, alsof hij de toeschouwer wil aanvliegen. Met zijn rechterhand maakt hij bovendien een dreigend gebaar. De pot met het levenselixer klemt hij in zijn linkerhand.⁹ Hier is hij voorgesteld als de veroveraar van het levenselixer, sterker dan de goden. Vergelijk dit met het bescheiden uiterlijk van de Midden-Javaanse Garoeda (afb. 7 en 8). Garoeda is dus in de Oost-Javaanse periode belangrijker, en speelt er vaker een zelfstandige rol. Zo is hij op het plaatje uitgebeeld.

De eenogige 'kala'-kop

Het bovenste element van de voorstelling op het gouden plaatje in het Rijksmuseum, staat weliswaar in verband met Garoeda die er onder is voorgesteld, maar wordt niet door hem gedragen. Het is een apart motief en stelt een groot, uitpuilend oog voor, geflankeerd door omhoogstekende slagstanden, een eenogige 'kala'-kop. Een 'normale' kala-kop in de Midden-Javaanse periode is een frontaal weergegeven monster- of leeuwenkop met een dikke, platte menseenus, een grote bek met alleen een bovenkaak met kiezen en slagstanden, maar in de Oost-Javaanse periode voorzien van een onderkaak waarin twee slagstanden staan die langs de twee van de bovenkaak naar boven lopen. Aan weerszijde van de kop bevindt zich een mollige mensenhand met lange, scherpe nagels, waar overheen een slang kronkelt. Deze kala-koppen zijn aangebracht boven ingangen van tempelkamers, boven nissen met godenbeelden en bovenaan trapvleugels naar een tempelkamer. Ze bevinden zich dus direct voor de grens van het profane en heilige en hebben een apotropische functie. Zo'n normale kala-kop heeft twee uitpuilende ogen; vandaar de naam voor het motief op ons gouden plaatje. De eenogige kala-

Afb. 3

Driedelig gouden sieraad, Java. Oost-Javaanse periode, h. 38,5 cm. Mpu Tantular Museum, Surabaya, Java, Indonesië. Foto uit: *Nawasari Warta*, deel 1, afl. 1, augustus 1993.

kop behoort tot het uitgebreide repertoire van 'demoniserende' elementen, attributen en siermotieven van de Oost-Javaanse periode (zie ook beneden).

De eenogige kala-kop heeft eenzelfde vurig, hemels karakter als de tweeogige, met vergelijkbare, maar ruimere toepassing. Hij komt voor op de hoeken van daklijsten en van de horizontale sierband om tempellichamen of fungeert als siermotief op gouden sieraden en bronzen rituele voorwerpen.¹⁰ Hij is aangebracht op de buitenrand van bronzen wierookbranders, van klokken, op topstukken van processiestaven in de vorm van een rad bezet met messen of geflankeerd door slangen.¹¹ Een bijzondere toepassing is die op het heupkleed van het beeld van de god met de olifantenkop, Ganesha, van Singosari. Deze stof is geblokt; de blokken zijn afwisselend gevuld met een doodskop met er omheen buigende slagstanden en een eenogige kala-kop.¹²

Maar ook het heelal kan vervuld raken van eenogige kala-koppen en gelijksoortige motieven in ontelbare variaties, zoals zichtbaar wordt gemaakt in verhalende reliëfs op tempelmuren. Ze 'leven' op heilige plaatsen, zoals op bergen waar goden wonen, en in grotten waar kluizenaars huizen, en ontstaan wanneer de gevestigde wereldorde uit balans dreigt te raken. Dan coaguleren deze immateriële, goddelijke deeltjes in dit soort motieven. Ze doen zich voor boven wezens van bovennatuurlijke kracht die dat veroorzaken, zoals boven Soegriwa, koning der apen, en Hanoeman, generaal van het apenleger, wanneer zij zich op weg begeven om de strijd aan te gaan tegen de demonenkoning Rawana, die de vrouw van prins Rama heeft ontvoerd. Dit is bijvoorbeeld afgebeeld op de hoofdtempel van Panataran (afb. 4): een gevecht tussen goed en kwaad waarin zij, samen met prins Rama en diens broer, de protagonisten van de goede partij zijn. De motieven zijn, zo

gebruikt, enigszins vergelijkbaar met een aureool om het hoofd of lichaam van een godheid, maar ze komen van buiten en worden door de machtige wezens gecreëerd en aangetrokken. In deze betekenis is het gebruikt op het gouden plaatje. Garoeda wordt hier voorgesteld als een machtig wezen met bovennatuurlijke gaven.

Datering

In de uitbeelding van Garoeda op Java is er verschil tussen de Midden- en Oost-Javaanse periode. In het algemeen wordt hij in de Midden-Javaanse periode voorgesteld als een mensje met vleugels, vogelpoten en een snavel van normale lengte, in een mensenhooft met een grote bos krulhaar (afb. 7 en 8). Hij heeft bolle ogen en er loopt een kam van zijn neuswortel over zijn voorhoofd en haren naar ach-

Afb. 4

De apengeneraal Hanoeman en de apenkoning Soegriwa op weg naar Lanka, het eiland waarvan de demon Rawana koning is. Onderdeel van de verhalend reliëfrees van het Ramayana op de hoofdtempel van Candi Panataran, 1323-1347. Foto Oudheidkundige Dienst van Nederlandsch-Indië nr. 612, ter beschikking gesteld door het Instituut Kern aan de Universiteit Leiden.

teren. Zijn sieraden om hals en polsen bestaan vaak uit slangen; zijn oorlellen zijn versierd met schijven vanwaar uit het midden strengetjes hangen, in beide perioden, maar niet in ons plaatje. In de Oost-Javaanse periode wordt zijn bovennatuurlijke macht sterker tot uitdrukking gebracht. Zijn ogen puilen meer uit; hij heeft een grotere bos krullend haar, zijn snavel is groter, verder opengesperd en soms zelfs voorzien van een krullende tong, haren en hoektanden. Zijn vleugels zijn groter en wijder uitgespreid. Hij draagt steeds een slang als kasteoord. Duidelijk is dat Garoeda op het gouden plaatje Oost-Javaans is.

Deze 'demonisering' van Garoeda's uiterlijk, maakt deel uit van een algemeen voorkomend verschijnsel in de Oost-Javaanse periode waarbij goden en andere bovennatuurlijke wezens van lichaamskenmerken en attributen voorzien worden die eerder aan demonische figuren toebehoorden, maar die nu bij goddelijke wezens aangeven dat ze machtig zijn, kwaad afschrikken en bescherming bieden aan hun volgelingen.¹³

Ook afbeeldingen van de kop van Garoeda zelf worden in de Oost-Javaanse periode soms aan de achterkant van kronen aangebracht, ter bescherming van de drager.¹⁴ Zo ook bij de apenkoning Soegriwa (afb. 4, rechts). Wanneer precies die omslag van Midden- naar Oost-Javaanse uitbeelding valt, is helaas onduidelijk bij gebrek aan voorbeelden en juiste dateringen van de aanwezige stukken. Evenzo is het onzeker of siermotieven op gebouwen, op beelden, in verhalende reliëfs en op voorwerpen tegelijkertijd toegepast werden, maar bij schaarste aan vergelijkingsmateriaal worden ze hier over een kam geschoren.

Garoeda's die dicht bij de Garoeda op het gouden plaatje komen, zijn afgebeeld op de voet van de Oost-Javaanse tempel Kidal, gelegen bij de plaats Malang. Op drie van de vier zijden van de voet van de Kidal-tempel is een paneel aangebracht met een voorstelling van Garoeda die een troon boven zijn hoofd draagt met steeds een andere bezetting: een groep slangen, een vrouw zittend tussen slangen,

Afb. 5

Garoeda als veroveraar van het levenselixer. Reliëfpaneel op de voet van Candi Kidal, 1240-1280. Foto Oudheidkundige Dienst van Nederlandsch-Indië nr. 3953, ter beschikking gesteld door het Instituut Kern aan de Universiteit Leiden.

Afb. 6

Garoeda onderweg naar de Soma-berg, ziet een vechtende olifant en schildpad, die hem tot maaltijd zullen dienen. Reliëf-paneel op de achterwand van Candi Kedaton, circa 1370. Foto Oudheidkundige Dienst van Nederlandsch-Indië nr. 3412, ter beschikking gesteld door het Instituut Kern aan de Universiteit Leiden.

en de pot met levenselixer. Op de vierde zijde van de tempelvoet bevindt zich de trap naar de ingang van de tempelkamer. In de drie afbeeldingen is het levensverhaal van Garoeda minimalistisch uitgebeeld. Hij is het slaafje van zijn slangenneven en van hun moeder, maar ook de triomfantelijke veroveraar van het levenselixer (afb. 5). Alleen de apotheose, Garoeda in de eervolle positie van drager van de god Wishnoe, ontbreekt, maar voor onze vergelijking maakt dat niet uit. De overeenkomst zit in de manier van uitbeelden van het lichaam, niet in de houding. Hij is op Kidal steeds in starthouding en op het gouden plaatje vliegend voorgesteld. Er is ook verschil in allerlei details, zoals in de oorsieraden en kastekoorden, in het haar

dat op Kidal wel krult, maar niet in een paardestaart is gebonden zoals op het gouden plaatje. Het S-vormige oorsieraad dat Garoeda op het plaatje draagt, is te vergelijken met het oorsieraad van de apengeneraal Hanoeman (afb. 4, links).

De datering van de tempel Kidal is – natuurlijk – een probleem. Die is gebaseerd op de vermelding in de Oud-Javaanse kroniek *Deshwarnana* (Beschrijving van de Districten), geschreven in 1365, van een heiligdom Kidal dat werd opgericht om het 'luisterrijk beeld van Shiwa', de goddelijke vorm van koning Anushapati van Singosari, in onder te brengen. In het oude Java heerste het idee dat vorstelijke personen van goddelijke oorsprong waren en na hun dood tot die status terugkeerden. Voor hen werden daarom na hun dood tempels met godenbeelden opgericht om hen daarin te kunnen vereren. De tegenwoordige tempel Kidal is met het Kidal van de *Deshawarnana* geïdentificeerd, en daarom gedateerd omstreeks het sterfjaar van Anushapati, 1248.¹⁵ Als de identificatie van Kidal uit de kroniek met de huidige Kidal tempel wegvalt, zoals ik elders hoop aan te tonen,¹⁶ blijft alleen over dat deze tempel het vroegst bekende Oost-Javaanse bouwwerk is na een lange periode van de 9de tot de 13de eeuw waarin geen tempels teruggevonden zijn.¹⁷ Daardoor kan de tempel samen met de drie Garoeda-reliëfs, niet veel preciezer gedateerd worden dan in de loop van de 13de eeuw.

De Garoeda's afgebeeld op de reliëfs met zijn levensgeschiedenis op de Oost-Javaanse tempel Kedaton lijken minder op de Garoeda van het gouden plaatje (afb. 6).¹⁸ Het bovenste deel van het gezicht, boven de snavel, loopt recht omhoog, op het plaatje schuin naar achteren. Het bovenlichaam loopt recht, terwijl dat op het plaatje breder wordt naar de schouders. Het kastekkoord op Kedaton bestaat uit rijen kralen, op het plaatje uit een koord of

slang. Op Kedaton draagt Garoeda een diadeem, op het plaatje een band. Deze tempel is voorzien van een jaartal gelijk aan 1370.¹⁹ De Garoeda-afbeeldingen van Soekoeh lijken helemaal niet.

Afb. 7

Bronzen haak in de vorm van een vliegende Garoeda die een slang in zijn klauwen houdt. Midden-Javaanse periode, h. 7,5 cm. Staatliches Museum für Völkerkunde, Dresden (inv.nr. 1491). Foto Staatliches Museum für Völkerkunde, Dresden.

Afb. 8

Zijkant van de haak van afb. 7. Foto Staatliches Museum für Völkerkunde, Dresden.

De vroegste eenogige kala-kop

Het vroegste voorbeeld van dit motief is waarschijnlijk dat op het bronzen rad geflankeerd door slangen met een datum gelijk aan 1176.²⁰ Bij deze en bij die op het heupkleed van Ganesha van Singosari zijn de slagstanden dun en lopen rondom het bolle oog. Het motief boven de apenkonink Soegriwa (afb. 4, rechts) komt dichterbij dat van het gouden plaatje in de vorm en de manier waarop de slagstanden om het oog zijn weergegeven. Maar dat van Soegriwa heeft er nog drie puntige tanden onder, en op het gouden plaatje bevinden zich nog twee naar links buigende hoorns en een randje van drie hoeken waarvan de middelste het grootst is, boven het oog. Dat randje komt veelvuldig voor op gouden sieraden uit de laatste twee eeuwen van de Oost-Javaanse periode, genoemd naar de toen heersende dynastie, de Mojopahit-periode.²¹ Ook het afgebeelde S-vormige oorsieraad van Hanoeman (afb. 4, links), dateert uit de Mojopahit-periode. De bouw van de tempel waarop dit voorkomt, kan iets preciezer vastgesteld, namelijk

een periode vallend tussen 1323, het jaartal op een stenen bovendorpel afkomstig van dit gebouw, en 1347, het jaartal dat op de bases van de tempelwachters is aangebracht.²² Er is dus noch voor Garoeda, noch voor de eenogige kala-kop een direct vergelijkbaar voorwerp te vinden. Bovendien is het eigenlijk niet te zeggen, of het verschil in uitbeelding aan een verschil van tijd of van school ligt. Uiteindelijk zijn het de details van het S-vormige sieraad, het driehoekige randje en de slagstanden van het bolle oog, die het gouden plaatje een datering in de eerste helft van de 14de eeuw verschaffen.

Functie

In de rand van het plaatje bevinden zich zes gaatjes, namelijk aan weerszijde onder het uitpuilend oog, aan weerszijde boven Garoeda's rechterknie en boven zijn linkervoet en in het onderste puntje. We kunnen er van uitgaan dat er in het bovenste, afgebroken puntje ook een gaatje zat. Ze zullen bedoeld zijn om het plaatje met draad ergens op te bevestigen. Aan de achterkant is een gouden haakje gesoldeerd (afb. 2). Het motief van Garoeda als vijand van de slangen werd op Java eerder gebruikt voor een haak. Er is althans een Midden-Javaanse bronzen, driedimensionale Garoeda met gespreide vleugels die een slang in zijn achterpoten klemt. De slang vormt een S waaraan iets opgehangen kan worden. Achter de rug van deze Garoeda is een ring verticaal aangebracht om hem zelf aan op te hangen.²³ Daar vormt het ontwerp een fraaie eenheid (afb. 7 en 8). Hier moet het haakje later zijn aangebracht: het kan onmogelijk tegelijk met de gaatjes gefunctioneerd hebben. De minuscule gaatjes zijn redelijk onopvallend aangebracht.²⁴

De bladvorm en de versiering geven een aanwijzing voor de functie. De beide voorstellingen behoren op een hoge plaats. Bij een mens of godheid

kan dat alleen maar op het hoofd zijn. Diademen op godenbeelden zijn soms samengesteld uit een oneven aantal plaatjes van deze bladvorm, die op een lint werden geregen en om het hoofd gestrikt. Dergelijke losse, bladvormige plaatjes zijn ook in werkelijkheid teruggevonden. Aan de achterkant ervan zijn bronzen plaatjes bevestigd met vier verticale spleetjes waardoor een smal lint geregen kon worden.²⁵ De rand van de gouden plaatjes werd om de bronzen plaatjes heen gebogen. Het plaatje in het Rijksmuseum zou op een band van stof genaaid zijn geweest. Hoewel mij noch op een beeld, noch in werkelijkheid een dergelijk plaatje bekend is dat versierd is met een levend wezen, zoals hier, is het toch zeer waarschijnlijk dat het oorspronkelijk een onderdeel van een diadeem is geweest.

In Javaanse literatuur die zich afspeelt in hoofse kringen en waarin veel aandacht wordt besteed aan de kleding en wapens van de hoofdpersonen, hebben sieraden soms namen die

op een (magisch) beschermende functie wijzen, bijvoorbeeld bovenarmbanden met het patroon 'lichaamsbescherming', of oorsieraden van het model 'wakend tegen een vijand', of een gordel met het patroon 'zelfbescherming'.²⁶ Hoe die er uitzagen is helaas niet bekend. Van geen enkel Javaans sieraad of siermotief is de oorspronkelijke naam bekend. Wel zijn er enkele sieraden overgebleven waarvan de versiering duidt op bescherming van de drager, zoals het paar gouden bovenarmbanden uit de Wonoboyoschat versierd met een kala-kop en het grote aantal gouden, boogvormige oorsieraden, die in het gat in de oorlel werd gehangen en waarvan het verdikte uiteinde steeds versierd is met een kop van een demon, monster of eenogige kala.²⁷ Het lijkt me dan ook goed mogelijk dat ons gouden plaatje het centrale plaatje van een vorstelijk diadeem was, voorzien van de beschermende kracht van de machtige adelaar Garoeda.

NOTEN

- 1 Inv.nr. AK-MAK-1227, leegaat prof.dr. J.P. Kleiweg de Zwaan, langdurig bruikleen van de Vereniging van Vrienden der Aziatische Kunst aan het Rijksmuseum. H.I.R. Hinzler, 'Een Oostjavaans gouden sieraad', *Bulletin van de Vereniging van Vrienden der Aziatische Kunst*, derde serie nr. 23 (1975), pp. 3-7; P. Lunsingh Scheurleer (red.), *Asiatic Art in the Rijksmuseum*, Amsterdam, Rijksmuseum, Amsterdam 1985, nr. 181; Pauline Lunsingh Scheurleer, 'An Introduction into Majapahit Ornamentation', *Arts of Asia* 30, nr. 6 (2000), pp. 85-96, nr. 22.
- 2 Misschien stelt het een palmbbladmanuscript voor dat, zoals toen gebruikelijk was, als een stapeltje tussen twee plankjes, werd bewaard. Op het oppervlak van het voorwerp op het gouden plaatje zijn dwarse strepen verbonden door schuine strepen aangebracht op de manier waarop een koord om het geheel werd gewonden. Het is echter nogal lang voor zo'n manuscript. Ook is er geen verband tussen Garoeda en een boek bekend. Het is waarschijnlijk eenzelfde voorwerp als dat wat wordt vast gehouden door de prinselijke figuur die met zijn dienaar een lange voettocht door het Javaanse landschap maakt, uitgebeeld op verhalende reliëfpanelen van een tempel uit de tweede helft van de 15de eeuw, die zelf verloren is gegaan. Helaas is hiervan de identiteit van de hoofdpersoon, noch de aard van het voorwerp achterhaald. Twee van die panelen bevinden zich in de Rijksmuseumcollectie, zie Lunsingh Scheurleer 1985, *op.cit.* (noot 1), nr. 181.
- 3 H.H. Juynboll, *De Geschiedenis van Garuda*, *Gedenkschrift uitgegeven ter gelegenheid van het 75-jarig bestaan op 4 juni 1926 van het Koninklijk Instituut voor Taal-, Land- en Volkenkunde van Nederlandsch-Indië*, 's-Gravenhage 1926, pp. 156-170.
- 4 Pauline Lunsingh Scheurleer, 'The Kamandalu containing the *Amrta*: Transformation and Reinterpretation of an Indian water vessel in ancient Java', in: Marijke J. Klokke en Karel R. van Kooij (red.), *Fruits of Inspiration. Studies in Honour of Prof. J.G. de Casparis, retired Professor of the Early History and Archaeology of South and Southeast Asia at the University of Leiden, the Netherlands on the occasion of his 85th birthday*, Groningen 2001, pp. 257-290.
- 5 Cat. tent. Jan Fontein, *The Sculpture of Indonesia*, Washington (The National Gallery) 1990, nrs. 78, 80, 81, 85.

- 6 A.J. Bernet Kempers, 'Oud-Javaansche Metaalkunst in de Verzameling van Mr. J.G. Huyser te 's-Gravenhage', *Nederlandsch-Indië Oud en Nieuw*, Jaarboek 1935, pp. 3-30, fig. 12; Th. van Erp, 'Een merkwaardige Garoeda-voorstelling op een Hindoe Javaansche Bronzen Hangklok', *Bijdragen tot de Taal-, Land- en Volkenkunde van Nederlandsch-Indië* 90 (1933), pp. 259-265; Nandana Chutiwongs, 'Bronze Ritual Implements in the Majapahit Period: Meaning and Function', *Arts of Asia*, 30, nr. 6 (2000), pp. 69-84, nr. 17; cat. tent. *Java und Bali. Buddhas, Götter, Helden, Dämonen*, Stuttgart (Linden-Museum) 1980, nr. 65.
- 7 Zie *Java und Bali*, *op.cit.* (noot 6), nr. 101 (inv.nr. NMI 309a); *Rapporten van de Commissie in Nederlandsch-Indië voor Oudheidkundig Onderzoek*, 1911, Batavia / Den Haag, 1912, pl. 163, links.
- 8 F.D.K. Bosch, 'Tjandi Kidal. B. Historische en Iconographische Beschrijving', *Publicaties van den Oudheidkundigen Dienst in Nederlandsch-Indië* 1, Batavia 1925, pp. 8-14; P.V. van Stein Callenfels, 'De achterzijde van tjandi Kedaton', *Oudheidkundig Verslag van de Oudheidkundige Dienst in Nederlandsch-Indië 1921*, Weltevreden / Den Haag 1921, pp. 21-27; W.F. Stutterheim, *Gids voor de oudheden van Soekoei en Tjeta*, Soerakarta 1930.
- 9 Het stuk bevindt zich in het Mpu Tantular Museum in Surabaya. Zie ook: Sri Soejatmi Satari, 'Seger dan Temuan Emasyna', *Saraswati, Easai-asai arkeologi* 2, *Kalpataru, Majalah Arkeologi* 10 (1993-1994), pp. 139-146, Foto 24.
- 10 Pauline Lunsingh Scheurleer, 'Slurven en Slangtanden. Gouden oorsieraden uit de Majapahit-periode' *Aziatische Kunst* 30, nr. 4 (2000), pp. 20-33, afb. 15; Lunsingh Scheurleer 2000, *op.cit.* (noot 1).
- 11 Fontein, *op.cit.* (noot 5), nrs. 90, 91.
- 12 Het beeld is te dateren aan het eind van de 13de eeuw, zie Pauline Lunsingh Scheurleer, 'Ganesha van Singosari op bezoek', *Aziatische Kunst* 28, nr. 2, (1998), pp. 3-17.
- 13 Pauline Lunsingh Scheurleer, 'Skulls, Fangs and Serpents: A New Development in East Javanese Iconography', in: Wibke Lobo and Stephanie Reimann (red.), *Proceedings of the Seventh International Conference of the European Association of Southeast Asian Archaeologists, Berlin 1998*, Centre for South-East Asian Studies, University of Hull and Ethnologisches Museum, Staatliche Museen zu Berlin, Stiftung Preussischer Kulturbesitz, Hull 2000, pp. 189-204.
- 14 Zie bijvoorbeeld: W.F. Stutterheim, *Rama-Legenden und Rama-Reliefs in Indonesien*, München 1925, Abb. 175, 176, 179, 184. Een dergelijk sieraad behoort tot de feestelijke uitrusting van de vorst van Koeripan, zie C.C. Berg, 'Kidung Sunda. Inleiding, tekst, vertaling en aantekeningen', *Bijdragen tot de Taal-, Land- en Volkenkunde van Nederlandsch-Indië* 83 (1927), pp. 1-161, p. 65.
- 15 N.J. Krom, *Inleiding tot de Hindoe-Javaansche Kunst*, 2de herziene druk, 3 delen, 's Gravenhage, 1923, deel 2, pp. 53-66; Bosch, *op.cit.* (noot 8), pp. 8-14; A.J. Bernet Kempers, *Ancient Indonesian Art*, Amsterdam 1959, pls. 215, 218-219.
- 16 Er is een artikel in de maak waarin ik het beeld van Garoeda die Wishnoe draagt, aan Candi Kidal toeschrijf. De grote gelijkenis van dit beeld met de Garoeda-voorstellingen op Candi Kidal is ook al opgevallen aan twee gerenommeerde onderzoekers: Krom, *op.cit.* (noot 15), deel 2, p. 60 en Bosch, *op.cit.* (noot 8), p. 13. Het is echter door diezelfde onderzoekers toegeschreven aan de heilige badplaats Belahan, gelegen op de oostelijke helling van de Oost-Javaanse berg Penaggoengan, en wordt omstreeks het midden van de 11de eeuw gedateerd, omdat men meent dat dit koning Erlangga in zijn vergoddelijkte gestalte van Wishnoe voorstelt, dat na zijn overlijden in 1049 werd opgericht. Candi Kidal kan dan niet het Kidal van de *Deshawarnana* zijn en de datum van de bouw niet gerelateerd aan zijn jaar van overlijden.
- 17 R. Soekmono in Jan Fontein, *op.cit.* (noot 5), p. 80.
- 18 Van Stein Callenfels, *op.cit.* (noot 8).
- 19 Krom, *op.cit.* (noot 15), deel 2, pp. 222-224.
- 20 Zie Fontein, *op.cit.* (noot 5), nr. 91.
- 21 Lunsingh Scheurleer 2000, *op.cit.* (noot 1), nrs. 8-10, 19-21; Lunsingh Scheurleer, *op.cit.* (noot 10), afb. 12-15.
- 22 N.J. Krom, *op.cit.* (noot 15) 2, p. 262.
- 23 Museum für Völkerkunde, Dresden, inv. 1490.
- 24 Met dank aan dr. Reinier Baarsen voor een relevante discussie over toegepaste kunst.
- 25 Dergelijke diademen op godenbeelden, zie Fontein, *op.cit.* (noot 5), nrs. 20-24. Echte gouden plaatjes van een diadeem, zie *Versunkene Königreiche Indonesiens*, cat. tent. Roemer und Pelizaeus-Museum Hildesheim, 1995, nr. 40; *Treasures of Ancient Indonesian Kingdoms*, cat. tent. Tokyo National Museum 1997, nr. 92; Pauline Lunsingh Scheurleer, 'De vondsten van Muteran en Wonoboyo', in: Endang Sri Hardiati en Pieter ter Keurs (red.), *Indonesia, De Ontdekking van het Verleden*, De Nieuwe Kerk, Amsterdam, Rijksmuseum voor Volkenkunde, Leiden, KIT Publications, Amsterdam, 2005, pp. 52-67, p. 56 links boven. Met dank aan de Nieuwe Kerk, die mij in de gelegenheid stelde de plaatjes van de Wonoboyo-schat op de hand te bekijken.
- 26 Berg, *op.cit.* (noot 14), pp. 65, 131.
- 27 Pauline Lunsingh Scheurleer, 'De schat van Wonoboyo', *Aziatische Kunst* 35, nr. 4, (2005), pp. 14-41, afb. 6; Lunsingh Scheurleer, *op.cit.* (noot 10).